

2. Қарақалпақ фольклоры. (Көп томлық). 5-том. Қарақалпақ халық қосықлары хэм салт жырлары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1980, 28-б.
3. Қарақалпақ фольклоры. (Көп томлық). 11-том. Биринши китап. Айтыс. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1982, 39-б.
4. Полевые записи автора. Республика Каракалпакстан. Чимбайский район. 2016 год.

РЕЗЮМЕ

Қарақалпақ түй маросими күйшikleri: хаужарнинг тарихий-этнографик негизлари. Қарақалпақ түй маросими фольклори қарақалпақ халқи этномаданиятининг тарихий илдизларини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга тарихий-этнографик манба бўлиб ҳисобланади. Мақолада қизни күйнинг уйига узатаётган вақтда айтилаётган «Хәўжар» күйшikleri тарихий-этнографик жиҳатдан таҳлил этилган. Түй маросимларидан бири сифатида унинг ўзига хос жиҳатлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Қарақалпақский свадебно-обрядовый фольклор является важным историко-этнографическим источником при изучении генезиса этнокультуры каракалпаков. В статье с историко - этнографической позиции рассматриваются народные свадебно - обрядовые песни «Хәўжар» в каракалпакском фольклоре, исполняемые у каракалпаков на свадебных мероприятиях проводов невесты.

SUMMARY

Karakalpak wedding-ritual folklore is an important historical and ethnographic source for the study of the genesis of the Karakalpak ethnic culture. The article deals with the folk songs “Khaular” which are performed at the wedding ceremonies by bridesmaids to wish a happy marriage to a bride. The author approached to the theme from the point of view of the historical and ethnographical analysis.

АЙРИМ РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАРДА ҲОКИМИЯТ БЎЛИНИШИГА ДОИР ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАР

Ф.Н.Жўрақулов – филология фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон миллий университети

Таянч сўзлар: ҳокимият бўлиниши, субъектлар, қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд фаолияти, фуқаролик жамияти, файласуф, иқтисодчи, социолог, либерализм.

Ключевые слова: хақимият, субъекты, законодатель, исполнитель, судебная деятельность, гражданское общество, экономист, социолог, либерализм.

Key words: khakimiyyat, subjects, lawyer, doer, court activity, civic society, economist, sociologist, liberalism.

Бугунги кунда ҳокимият бўлинишининг дунёнинг ривожланган мамлакатларидаги ҳолатини, таъминининг генезиси ва амалиётини фалсафий нуқтаи назардан демократиянинг муҳим шарт ва белгиси, ижтимоий нуқтаи назардан эса фуқаролик жамиятини янада такомиллаштиришнинг таъминий шакли сифатида ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Ҳокимият бўлиниши тизимининг намунавий хусусиятларини АҚШ, Германия, Франция, Англия, Австрия ва бошқа давлатларнинг миллий моделлари мисолида атрофича таҳлил қилиш, уларнинг фаолият кўрсатиши ва ривожланишига қаратилган универсал қонунларнинг замонавий таҳлили Ўзбекистон учун бу таъминий жорий этишнинг муҳим аҳамиятини кўрсатиш имконини беради.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида бу борада улкан ютуқлар қўлга киритилди, туб ислохотлар амалга оширилди, қўллаб қўлланган ва қарорлар қабул қилинди Буларнинг барчаси, Президентимиз алоҳида таъкидлаганидек: “...давлат ҳокимиятининг асосий субъектлари – Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Мажлис, мамлакат ҳукумати ваколатларини, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати механизмларини янада ривожлантириш ва оптималлаштиришни таъминлади”.

Хўш, бу борада ҳориж тажрибаси қандай шаклланди ва ундан фойдаланишда нимага эътибор бериш лозим, деган саволларга жавоблар мамлакатимиздаги бугунги амалиёт учун нисбатда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада таъкидлаш жоизки, давлат ҳокимиятининг конституциявий асосда бўлиниши ва фуқаролик жамиятининг бир бири билан ўзаро боғлиқ экани илмий-назарий жиҳатдан асослаб берилган энг эътиборга молик замонавий фалсафий концепциялар орасида “Будапешт мактаби” (рахбари Георг Лукач), либерал назария (Л.фон Мизес, Фридрих Хайек), оммавий жамият назарияси (Х.Ортега-и-Гассет), менежериял жамият назарияси (Ж.Бернхэм), тоталитар жамият назарияси (Юнгер Арндт, Мангейм), Франкфурт мактабининг ривожланган санат жамияти назарияси (Хоркхаймер ва Адорно, Маркузе), ахборот жамияти ва санатлашувдан кейинги жамият назарияси (Белл, Тоффлер), “сўнгги модерн” жамияти назарияси (Гидденс) ва империя

глобализми назариясини (Хардт ва Негри) алоҳида қайд этиш мумкин.

Сассекс университети профессори (Буюк Британия) Иштван Мессарош (1930 йилда туғилган) “Бегоналашиш назарияси” (1930) китобида фуқаролик жамияти фақат христиан оламида ўзининг мукамал даражасига етишди деб ёзган. Христианликда фуқаролик жамияти ўзини давлат ҳаётидан ажратади ва худбинлик зарурати юзага келади, инсонлар дунёси атомистик ҳамда антогонистик шахслар дунёсида йўқ бўлиб кетади [2]. Файласуфлар Ж.Ж.Руссо ва А.Фергюсонни танқид қилган И.Мессарош учун фуқаролик жамияти – хусусий мулк таянчи, худбинлик зарурати ва пул устунлиги билан ифодаланидиган кулликнинг янги шаклидир.

Файласуф ва иқтисодчи, либерализм назарияси вакили Фридрих Август фон Хайек (1899-1992 йй.) ҳамда унинг ёрқин намоёндаларидан бири Людвиг фон Мизес (1881-1973 йй.) нацизм ва фашизм тараккий топмаган жамиятларнинг мантикий оқибати ҳисобланадиган тоталитар-мустабид жамоавий тизимларни ифода этишини биринчи бўлиб кўрсатиб берган эди. Л.Мизес томонидан аниқланган фашизмнинг марксистик социализм билан алоқаси XX асрнинг 40-йиллари учун ҳақиқий даҳшатга соладиган ҳодисага айланди. Л.Мизеснинг фикрича, коллективизмнинг ҳар қандай шакли (шу жумладан, ихтиёрий ҳамкорликка асосланган назарий шакллар) давлат томонидан қўллаб-қувватланган тақдирдагина мавжуд бўлиши мумкин. Бундай бошқарув натижасида давлат ҳокимияти ҳар доим тоталитаризм томонга қараб ҳаракат қилади.

Австриялик иқтисодчи ва файласуф Фридрих Август фон Хайек классик либерализм асосчилари ҳокимиятни – қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлишни орзу қилган эдилар, аммо бу умид тўла амалга ошмади, - деб ҳисоблайди.

Британиялик социолог Дэвид Грин эса қонунчилик жараёнини сиёсийлаштирмаслик учун курашган, қонун давлатнинг қуроли ва манфаатдор гуруҳларнинг воситасига айланмаслиги учун уни давлатдан устун қўйиш керак, деб ҳисоблайди. Унинг учун қуйидаги саволнинг жавоби давлатнинг ҳар қандай ҳаракатини баҳолаш учун асосий мезон бўлиб хизмат қилади: “Улар одамларни давлат мақсадларига эришиш

воситасига айлантирадимми ёки аксинча, давлат одамларга ўз мақсадларига эришишга имкон берадими воситаларни яратадими?”

Испаниялик файласуф ва социолог Хосе Ортега-и-Гассет (1883-1955 йй.) “оммавий жамият” доктринаси доирасида Ғарбда демократиянинг инкирозга учраши, ижтимоий институтларнинг бюрократлашуви, шахслараро алоқаларда пул муносабатларининг кенг тарқалиши натижасида юзага келган маънавий муҳитни танқид қилади. “Омма одами, - деб ёзади Х.Ортега-и-Гассет, - давлатни ўзига хос хусусиятларга эга бўлмаган куч деб қабул қилади ва ўзини ҳам худди шундай ҳис этади. Бундай ҳолатда тараққиётни асосий ҳавф қутиб туради, яъни ҳаёт тўлиқ давлат томонидан бошқарилади, ҳокимият қўлами янада кенгайди, давлат барча ижтимоий мустақилликни олиб қўяди – бир сўз билан айтганда, тарихнинг инсон тақдирини куриладиган, маънавий озуқа оладиган ва раванқ топадиган ижодий асоси бўғиб қўйилади”. Бунинг оқибати яхшиликка олиб бормади, дейди Х.Ортега-и-Гассет. “Давлат барча ижтимоий ташаббусларни батамом бўғиб қўяди ва бунинг натижасида ҳеч қандай янги куртаклар униб чиқмайди. Жамиятни давлат, инсонни эса давлат машинаси учун яшашга мажбур этади. Бу бор-йўғи машина бўлса-да, унинг ярқилиғи ва ҳолати атрофдаги одамларнинг кучига боғлиқ. Давлат эса охир-оқибат жамиятнинг қонини сўриб олади ва пировард натижада ўзи ҳам сўниб, заволят топади”.

Немис консерватив инкилоб назарияси маддоҳларидан бири Эрнст Юнгер (1895-1998 йй.) шундай деган эди: “Биз ўзига хос ахлоқий, ижтимоий ёки сиёсий таснифлашнинг тартибини ўрнатишга ҳаракат қилаётган ва ўз ўрнимизни топишга интилаётган барча жойдаларда ҳал қилувчи фронт позициясини эгаллай олмаймиз. Балки либерализмнинг ўн йиллаб олиб борган фаолияти давомида бемаънилашган, умумий сайлов ҳукуқи, умумий ҳарбий мажбурият, умумий таълим, ер мулки ва бошқа принциплар сафарбар қилинган XIX асрнинг бир чеккасида қолиб кетамиз. Чунки, бу борада кейинчалик ушбу воситалар ёрдамида қилинган ҳар қандай саъй-ҳаракат беҳудадир”.

Британиялик таниқли социолог Энтони Гидденс (1938 йилда туғилган) учун ҳокимият – ҳар бир инсон ҳаракатига бевосита таъсир этадиган ижтимоий тузилма, ҳисобланган.

Америкалик таниқли таҳлилчи, халқаро муносабатлар соҳасидаги эксперт, “Newsweek International” ҳафталик журнали муҳаррири Фарид Закариёнинг фикрига кўра, замонавий ғарб дунёсининг қадриятлари “демократия кўпинча шахснинг жамият ҳокимиятига бўйсунганини кўзда тутадиган” юнон аъёналаридан эмас, балки “барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги”ни таъминлаган Рим қонун-қоидаларидан келиб чиққан. “Ҳокимиятнинг бўлиниши, мансабдор шахсларни чекланган муддатга сайлаш ва қонун олдида тенглик таъминланган Рим республикаси, - деган хулосаси - Америка республикасини ташкил қилишда намуна бўлиб хизмат қилди”. Қарийб юз йил давомида Ғарбда демократия либерал демократия – нафақат эркин ва ҳаққоний сайловлар, балки қонунни бошқариш, ҳокимиятнинг бўлиш ва асосий эркинликлар бўлган сўз, йиғилиш, дин ва мулкдор эркинлигини ҳимоя

қилишни ифода этган сиёсий тизимни англатган, деб ёзади Ф.Закария. Оралиқда ривожланиш маҳсули – бу демократик институтлар мавжуд бўлган, аммо аслида янгилашни учун эмас, балки ҳукмрон гуруҳ ҳокимиятини сақлаб қолишга хизмат қилган гибрид, ясама демократия маҳсулидир. Ф.Закария бундай режимларни “нолиберал демократия” деб атади.

Маълумки, вестминстер тизими (Буюк Британия давлат модели принциплари асосига қурилган давлат бошқарувининг демократик парламент тизими) тўққизта ажратиб турадиган белгига эга (давлатнинг раҳбари номигагина бўлиши; ҳукумат раҳбари парламентда кўпчиликни ташкил этадиган кучларнинг етакчиси сифатида; парламентдаги кўпчилик иштирокидаги ҳукумат; икки палатали парламент; парламент муҳолифати; қуйи палатанинг ҳукуматни истеъфога чиқаришга қодирлиги; парламентни тарқатиб юбориш имконияти; депутатлар дахлсизлиги; ёзма қарорлар). Бу тизимдан бугунги кунда Австралия, Канада, Ҳиндистон, Ирландия, Исроил, Малайзия, Янги Зеландия, Покистон, Сингапур, Таиланд, Буюк Британия каби 32 та давлат фойдаланмоқда.

Баъзи хорижий манбаларда ҳокимиятнинг конституциявий бўлиниши тамойили кўпҳокимиятчилик ҳолатига олиб келиши, давлат ҳокимияти таъсирини заифлаштириши мумкин, деган фикрларни ҳам учратиш мумкин. Ўзбекистонда давлат ҳокимияти ягона бўлиб, унинг бирдан-бир манбаи, Конституциянинг 7-моддасига биноан, халқдир. Ҳеч бир давлат ўз органи ҳокимиятини мутлақо суверен (мустақил) ҳолда амалга оширмайди ва бунга интилмайди ҳам. Давлат ҳокимияти тегишли органлар ўртасида бўлинмайди, уни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти органлари конституция берган ваколатлар доирасида амалга оширади. Улар фақат Конституцияда белгиланган ваколатларини амалга оширишда мустақил, ҳолос. Ўзбекистонда ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниши тамойилининг марказий органларга нисбатан тадбиқ қилиниш масаласида қарашлар яқдил бўлсада, маҳаллий бошқарув тизимида ҳокимият тармоқлари ваколатларини чегаралаб қўйишга ҳожат йўқ, деган фикрлар ҳам мавжуд.

Лекин бу унчалик тўғри эмас. Чунки Ўзбекистон маҳаллий бошқарув тизими доирасида ҳам (вилоят, шаҳар ва туманларда) давлат ҳокимияти амал қиладиган мамлакатлар қаторига киради. Айрим мамлакатларда эса жойларда давлат ҳокимияти органлари эмас, балки маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органлари фаолият юритиши боис ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниши тамойили амал қилмайди.

Ўзбекистон Конституциясининг 102-моддасида вакиллик ва ижро ҳокимияти органлари фаолияти белгилаб қўйилган. Демак, ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниши натижасида ҳаётнинг ўзи қун тартибига қўяётган вазифаларни амалга ошириш имкониятини берувчи ваколатлар аниқ бўлиши, буни тегишли ҳокимият тузилмалари раҳбарлари теран англаши, масъулиятини ҳис этиши керак. Шундагина ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниши қутилган самара бериши, мамлакат тараққиётига ижобий таъсир қилиши, ҳуқуқий демократик давлат, кучли адолатли жамият қуриш омилига айланиши мумкин.

Адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. / «Халқ сўзи», 2015, 24 январь.
2. Mészáros I. Marx's Theory of Alienation. // István Mészáros Archive – www.marxists.org/archive/meszaros.
3. Muller J.B. Staat und minimalstaat. // Zeitschrift für politik. – München: 2003. – JG. 50, H. 2. – S. 144-170.
4. Hayek C. A Philosophy of individual freedom: the political thought of F.A.Hayek. Westport: Green-Wood Press, 1984; Spicer M. on Friedrich Hayek and public administration. // Administration & Society. – 1993. – Vol.25. – No.1. – P.46–59.
5. Green D. Reinventing Civil Society. The Rediscovery of Welfare Without Politics. – London: Civitas, 1993.
6. Ушбу доктрина борасида қаранг: Kornhauser W. The politics of mass society. – New York: Free press of Glencoe, 1991.